

УДК 81'42

UDC 81'42

ПАЎТОР ЯК ЛІНГВІСТЫЧНАЯ КАТЭГОРЫЯ: ТЭАРЭТЫЧНЫ АСПЕКТ ПЫТАННЯ

REPETITION AS A LINGUISTIC CATEGORY: THEORETICAL ASPECT OF THE ISSUE

Я. І. Місцюкевіч,
саіскальнік кафедры мовазнаўства
і лінгвадыдактыкі БДПУ

Y. Mistsiukevich,
Applicat of the Department of Belarusian
Linguistics and Linguodidactics, BSPU

Паступіў у рэдакцыю 12.04.18.

Received on 12.04.18.

У артыкуле аналізуецца навуковы даследаванні паўтораў як лінгвістычнай катэгорыі, сістэматызуюцца асноўныя кірункі ў рамках даследавання дадзенага феномена (граматычны, прагматычны, экспрэсіўна-стылістычны і семантычны). Аўтар апісвае працы айчынных і замежных лінгвістаў, якія займаліся праблемамі паўтораў. Адзначаецца невялікая колькасць тыпалагічных даследаванняў па праблеме, акрэсліваюцца перспектывы для далейшага вывучэння і аналізавання.

Ключавыя словы: экспрэсіўны сінтаксіс; паўтор; рэпрыза; стылістычны сродак.

The article analyzes the scientific researches of repetition as a linguistic category. The author describes the works of domestic and foreign linguists involved in recurrence of the problem. The article systematizes the main directions in the study of this phenomenon (grammatical, pragmatic, expressive-stylistical and semantic). The author notes a small number of typological researches on the problem and outlines the prospects for further studying and analyzing.

Keywords: expressive syntax, repetition, reprize, stylistic device.

Сучасны этап цывілізацыйнага развіцця, які многія вучоныя называюць інфармацыйным, характарызуецца тым, што дамінуючая роля адводзіцца ведам і інфармацыі. Інфармацыйна-камунікатыўныя тэхналогіі дазваляюць аказваць вырашальнае ўздзеянне на склад думак людзей, на іх лад жыцця, узаемаадносіны паміж сабой і з дзяржавай. Развіццё інфармацыйнага грамадства немагчыма без уліку ролі мовы, як прыкладнага інструмента, якім валодае кожны чалавек. Такім чынам, мова, з аднаго боку, – сродак фарміравання супольнасці людзей, а з іншага – ключавы паказчык, які адлюстроўвае ўсе змены, што адбываюцца ў дадзенай супольнасці. Гэта абумоўлівае тэндэнцыі да паглыбленага вывучэння прагматычнага, камунікатыўнага, сугестыўнага патэнцыялу сродкаў, стратэгіі, канструкцыі, фігур, прыёмаў мовы, якія закранаюць шырокі спектр моўных з'яў розных узроўняў: лексічнага, семантычнага, сінтаксічнага. У сувязі з чым, мы ўслед за В. В. Аляксандравай лічым, што праблемы экспрэсіўнага сінтаксісу набываюць у сучаснай лінгвістыцы ўсё большую актуальнасць [1]. Гэта асабліва важна, калі пры даследаванні абавірацца на ідэю аб тым, што «тэндэнцыя да ўніфікацыі літаратурнай мо-

вы (дзеянне прынцыпу сістэмнасці мовы) суіснуе з тэндэнцыяй да яе разнастайнасці, экспрэсіўнасці, да багацця і разнастайнасці яе стылёвых і стылістычных магчымасцей (дзеянне прынцыпу антысістэмнасці)» [2, с. 161].

У нашым даследаванні мы асвятляем тэарэтычныя асновы па праблеме паўтору як сродку экспрэсіўнага сінтаксісу. Шырокую і аб'ёмную тэму – экспрэсіўны сінтаксіс – нельга лічыць дастаткова распрацаванай, паколькі аналіз прац дэманструе адсутнасць адзінай тэрміналогіі, класіфікацыі і грунтоўнага апісання агульнай сістэмы экспрэсіўных сінтаксічных сродкаў, прыёмаў і тактык. Шмат пытанняў паўстае і падчас разгляду асобных адзінак экспрэсіўнага сінтаксісу.

Упершыню паўтор, як структурны элемент пабудовы тэксту, выдзеліў і апісаў савецкі лінгвіст В. М. Жырмунскі [3]. У працах вучонага пад з'явай паўтору разумеўся прыём кампазіцыйнага падзелу і звязвання слоў у выказванні. Да сённяшняга дня не існуе адзінага тлумачэння дадзенага паняцця. А. П. Скавароднікаў у сваёй працы па экспрэсіўным сінтаксісе дае найбольш агульнае тлумачэнне тэрміну *паўтор* – гэта прынецп, які ляжыць у аснове пабудовы шэрагу стылістычных прыёмаў [4]. І. Р. Гальперын

пад дадзеным тэрмінам разумее паўтор слова, словазлучэння ці сказа ў складзе выказвання (сказа, складанага сінтаксічнага цэлага, абзаца) ці ў больш буйных адзінках камунікацыі [5, с. 258]. Часта ў навукавай літаратуры можна сустрэць сінанімічны тэрмін *рэпрыза*. На наш погляд, важна падкрэсліць розніцу паміж матываваным і нематываваным паўторамі. Апошнія амаль заўсёды парушаюць цэласнасць выказвання і з'яўляюцца вынікам збою маўлення.

Паўтор з'яўляецца прыкладам таго, як на розных этапах развіцця мовы і маўлення тая ці іншая моўная катэгорыя можа спачатку выконваць толькі граматычную функцыю, а потым, на іншым этапе, стылістычную, ці нават сумяшчаць іх. Так, як слушна адзначае Р. А. Будагоў, у час, калі не існавала свядомых адносін таго, хто піша ці гаворыць, да тэксту свайго выказвання, паўторы выконвалі толькі сінтаксічную функцыю: з іх дапамогай з некалькіх сказаў ці частак сказа, складвалася нешта цэлае [2]. І толькі тады, калі свядомыя адносіны да тэксту выказвання сталі нормай літаратурнай мовы, яны (паўторы) перайшлі са сферы граматыкі ў сферу стылістыкі.

Паўтарацца ў тэксце могуць асобныя словы, словазлучэнні, сказы. Паўторы ў тэксце цесна ўзаемазвязаны і часта функцыянуюць у адзіным комплексе, які праяўляе сябе на розных узроўнях мовы. У сувязі з гэтым, раздзяленне паўтараў на розныя віды ў рамках тэксту выклікае цяжкасць нават у даследчыкаў гэтага пытання.

На сённяшні дзень самымі праблемнымі з'яўляюцца пытанні лінгвістычнага статусу, класіфікацыі і функцый паўтараў. На нашу думку, апошнія два пытанні цесна ўзаемазвязаны, паколькі ад тыпу паўтараў залежыць яго ўжыванне. У прааналізаванай навукавай літаратуры выдзяляюцца функцыі, якія ўласцівы для ўсіх відаў паўтараў, а таксама характэрныя толькі для паўтараў пэўнага моўнага ўзроўню.

Большасць даследчыкаў згодна з тым, што асноўнае прызначэнне паўтараў у літаратуры – гэта інтэнсіфікацыя дэтaley, актуалізацыя інфармацыі і яе экспрэсіўнае выдзяленне (А. П. Скавароднікаў [4] і інш.). Дзякуючы разнастайнасці відаў паўтараў, іх функцый і шырокай прадстаўленасці ў пісьмовай і вуснай мове розных стыляў, у літаратуры рознай жанравай накіраванасці, айчынныя і замежныя лінгвісты надаюць ім асаблівую ўвагу і выдзяляюць сярод іншых сродкаў экспрэсіі выказвання.

Так, Н. В. Данілеўская разглядае паўторы як сродак разгортвання навуковага тэксту, у сваёй працы яна дае апісанне варыятыўнага паўтара як стылістыка-камунікатыўнай адзінкі і адзначае яго экстралінгвістычную абумоўленнасць [6]. Паводле Ж. С. Паўлоўскай, паўтор – паказчык прагматычнага эфекту, а гэта значыць праява эмоцый таго, хто піша ці гаворыць. У сваёй працы яна даследуе прагматычны статус паўтара ў дыялагічным маўленні [7]. Адзначаецца таксама роля паўтара ў дыялагічных адзінствах, дзе прыём выконвае як функцыю экспрэсіі, так і функцыю развіцця і пашырэння дыялагічных рэплік.

Паўтор у пісьмовай мове часта выкарыстоўваецца як сродак кампазіцыйна-сэнсавай арганізацыі тэксту, асабліва яркая гэта адлюстроўваецца ў найвышэйшай форме праявы патэнцыйных магчымасцей мовы – паэзіі. К. А. Андрэева разглядае паўтор у якасці «традыцыйна-граматычнага сродку кагезіі», а гэта значыць адносіць яго да сродкаў, дзякуючы якім сказы ў тэксце злучаюцца ў больш крупныя адзінкі на структурным узроўні [8].

Лінгвісты, якія даследуюць сугестыўныя магчымасці моўных сродкаў розных узроўняў, адзначаюць, што прыёмы маўленчай выразнасці ўздзейнічаюць не толькі паняцыйна, але і вобразна, а гэта значыць, што эмацыйнае, экспрэсіўнае маўленне ўспрымаецца хутчэй, ярчэй, дакладней, знаходзіць больш глыбокі водгук, захоўваецца ў памяці. Гэтым карыстаюцца журналісты, маркетологі, спецыялісты па рэкламе. Апошнім часам распрацоўваецца шмат даследаванняў, дзе разглядаюцца экспрэсіўныя сродкі, сярод якіх выдзяляюцца паўторы ў дыскурсе, напрыклад, у мове СМІ і рэкламе, у мове асобных сацыяльных і прафесійных груп (І. Р. Гальперын [5] і інш.). Асобную групу даследаванняў складаюць працы, у якіх вывучэнне асаблівасцей ужывання паўтараў на матэрыяле творчасці асобных аўтараў мастацкай літаратуры дазваляе дасканала і падрабязна прааналізаваць адметнасці ідыястылю. Гэтай праблеме прысвечаны працы З. П. Куліковай [9], Л. Б. Радзінай [10].

Параўнальна-супастаўляльны і тыпалагічны аспекты ляжаць у аснове працы Н. В. Разнаглядавай [11]. Даследаванне феномену паўтаральнасці ў супастаўляльным аспекце праводзілася на матэрыяле рускай і нямецкай, рускай і англійскай, рускай і шатландскай моў.

Як адзначалася вышэй, асобнае месца ў сістэме праблемных пытанняў, звязаных з вывучэннем з'явы паўтору, займае пытанне аб іх класіфікацыі. Менавіта шматфункцыянальнасць абумоўлівае складанасці, з якімі сутыкаюцца лінгвісты ў працэсе стварэння класіфікацыі дадзенага феномена. Асноўныя прынцыпы, на якіх будзецца большасць, – фармальны-структурны, кампазіцыйны і ўзроўневы. У адпаведнасці з распрацаванымі метадалагічнымі прынцыпамі класіфікацыі існуе 10 відаў паўтору: метр, гукавы паўтор (алітэрацыя); паўтор марфем; паўтор канструкцый; хіазм; падхват; семантычны паўтор; эпіфара; кальцавы паўтор; полісіндэтон (паўтарэнне злучнікаў). Найбольш дакладная і сістэмная класіфікацыя паўтораў заснавана на прыналежнасці іх да сістэмы мовы і здольнасці рэалізоўвацца на кожным яе ўзроўне: фанетычным, марфемным, лексічным і сінтаксічным. Такія тыпы паўтораў кваліфікуюцца як ўзроўневыя, у адрозненні ад пазіцыйных (анафары, эпіфары, падхвата, уключэння, хіазма). З. І. Хаванская дадаткова выдзяляе семантычны і лексіка-сінтаксічны паўторы [12]. Некаторыя даследчыкі асобна выдзяляюць лексіка-сінтаксічны від паўтору і называюць яго *лексічным паўторам з сінтаксічным пашырэннем*. У беларускай лінгвістыцы Н. Э. Шандроха распрацавала грунтоўную класіфікацыю экспрэсіўных сінтаксічных сродкаў, згодна з якой адносіць паўторы да фігур павелічэння аб'ёму выказвання і апісвае наступныя віды: анафара, хіазм, эпіфара, антытэза, стык, гемінацыя, кальцо, градацыя, сінтаксічны паралелізм, полісіндэтон, паліптот, сімплака і перыяд [13].

Можна выдзеліць асноўныя тэндэнцыйныя кірункі ў сістэме навуковых даследаванняў паўтору, заснаваныя на метадалагічных прынцыпах і тэарэтычных асновах розных сінтаксічных школ. Так, прадстаўнікі семантычнай школы лічаць паўтор аднім з найбольш распаўсюджаных прыёмаў арганізацыі выказвання і разглядаюць яго ў рамках агульнай праблемы надмернасці мовы на ўзроўнях граматыкі і семантыкі. Дзя-

куючы паўторам, актуалізуецца імпліцытны складнік выказвання, асацыятыўныя і звыштэкставыя сувязі.

У межах прагматычнага падыходу (Ж. С. Паўлоўская [7]) паўторы кваліфікуюцца як паказчык прагматычнага эфекту, адлюстраванне камунікатыўнай прыроды выказвання і ўнутранага стану адрасанта, і выбар паўтору як сродку выразнасці абумоўліваецца ілакутыўнай задумай аўтара. У аснове гэтых даследаванняў – комплексны аналіз апелятыўнай, экспрэсіўнай і эстэтычнай прагматычных функцый паўтору.

Найбольш шырокі пласт навуковых даследаванняў дадзенага феномену ляжыць у рамках экспрэсіўна-стылістычнага кірунку, дзе паўтор аналізуецца як сродак эмацыянальнага ўзмацнення, імпліцытнага і экспліцытнага ўздзеяння, надання дынамізму і напружанасці (Н. В. Разнаглядава [11]). Тут адзначаецца, што мастацкі паўтор – з'ява, якую трэба размяжоўваць з міжвольнымі моўнымі паўтурамі, якія таксама могуць выкарыстоўвацца ў літаратуры для перадачы гутарковага маўлення.

Вядомы працы ў галіне граматычнага кірунку, у якіх паўтор разглядаецца з пункту погляду пабудовы слоў і граматычных форм (Н. У. Шульга [15]). На аснове такога падыходу актыўна вывучаецца поліфункцыянальнасць і функцыянаванне паўтораў.

Такім чынам, у лінгвістычнай літаратуры паўторы разглядаюцца ў розных аспектах і на розным матэрыяле, гэта звязана з іх поліфункцыянальнасцю і разнастайнасцю відаў і тыпаў. Найбольш шырокімі і істотнымі з'яўляюцца праблемы лінгвістычнага статусу паўтораў і іх сістэмнай класіфікацыі. Мы выявілі, што катэгорыя паўтору вывучаецца ўсебакова (у рамках граматычнага, прагматычнага, экспрэсіўна-стылістычнага і семантычнага напрамкаў), але пры ўсёй шматлікасці навуковых прац, існуе мала тыпалагічных даследаванняў паўтору. Сказанае вышэй сведчыць пра надзвычайную актуальнасць мовазнаўчай праблемы, якая патрабуе грунтоўнага, дэталёвага даследавання і далейшага вывучэння і аналізавання.

ЛІТАРАТУРА

1. *Александрова, О. В.* Проблемы экспрессивного синтаксиса. На материале английского языка : учеб. пособие / О. В. Александрова. – М. : Высш. шк., 1984. – 211 с.
2. *Будагов, Р. А.* Что такое развитие и совершенствование языка? / Р. А. Будагов. – 2-е изд., доп. – М. : Добросвет, 2004. – 304 с.

REFERENCES

1. *Aleksandrova, O. V.* Problemy ekspressivnogo sintaksisa. Na materiale angliyskogo yazyka : ucheb. posobiye / O. V. Aleksandrova. – M. : Vyssh. shk., 1984. – 211 s.
2. *Budagov, R. A.* Chto takoye razvitiye i sovershenstvovaniye yazyka? / R. A. Budagov. – 2-ye izd., dop. – M. : Dobrosvet, 2004. – 304 s.

3. *Жирмунский, В. М.* Теория литературы. Поэтика. Стилистика : Избр. тр. / В. М. Жирмунский. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1977. – 407 с.
4. *Сковородников, А. П.* Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты / А. П. Сковородников. – М. : Флинта, 2011. – 480 с.
5. *Гальперин, И. Р.* Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 138 с.
6. *Данилевская, Н. В.* Вариативные повторы как средство развертывания научного текста / Н. В. Данилевская. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 1992. – 145 с.
7. *Павловская, Ж. С.* Прагматический статус повтора в диалогическом тексте современного французского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05 / Ж. С. Павловская ; Минск. гос. пед. ин-т иностранных языков. – Минск, 1990. – 24 с.
8. *Андреева, К. Н.* Функционально-семантические типы текста : учеб. пособие / К. Н. Андреева. – Тюмень, 1989. – 99 с.
9. *Куликова, З. П.* Повтор как средство экспрессивности и гармонизации поэтических текстов М. Цветаевой и Р. М. Рильке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 ; 10.02.20 / З. П. Куликова – Ростов н/Д, 2007. – 24 с.
10. *Радина, Л. Б.* Лексические повторы и вопросительные конструкции как средства экспрессии и передачи поэтического содержания в поэзии А. В. Кольцова : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Л. Б. Радина ; Воронеж. гос. ун-т им. Лен. ком. – Воронеж, 1991. – 19 с.
11. *Разноглядова, Н. В.* Повтор как категория художественного текста в неблизкородственных языках: (на материале произв. Т. Манна и их рус. переводов) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Н. В. Разноглядова ; Саратов. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. – Саратов, 1998. – 16 с.
12. *Хованская, З. И.* Стилистика французского языка : учебник по направлению подготовки специалистов «Лингвистика и межкультурная коммуникация» / З. И. Хованская, Л. Л. Дмитриева. – 2-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 2004. – 413 с.
13. *Шандроха, Н. Э.* Экспресиўны сінтаксіс : вучэб.-метад. дапам. / Н. Э. Шандроха. – Гродна : ГрДУ, 2002. – 62 с.
14. *Хмяльніцкая, М. М.* Дыстантны лексічны паўтор як сродак выяўленчай выразнасці ў прозе Б. Сачанкі / М. М. Хмяльніцкая // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины : научный и производственно-практический журнал. – 2011. – № 2. – С. 88–91
15. *Шульга, Н. В.* Редупликативные образования в белорусском, русском и английском языках: структура, функции, перевод : автореф. дис. ... канд. филол. наук : специальность 10.02.20 / Н. В. Шульга ; БГУ. – Минск, 2013. – 29 с.
3. *Zhirmunskiy, V. M.* Teoriya literatury. Poetika. Stilistika : Izbr. tr. / V. M. Zhirmunskiy. – L. : Nauka. Leningr. otd-niye, 1977. – 407 s.
4. *Skovorodnikov, A. P.* Entsiklopedicheskiy slovar-spravochnik. Vyrzitelnyye sredstva russkogo yazyka i rechevyye oshibki i nedochyoty / A. P. Skovorodnikov. – M. : Flinta, 2011. – 480 s.
5. *Galperin, I. R.* Tekst ka obyekt lingvisticheskogo issledovaniya / I. R. Galperin. – M. : Nauka, 1981. – 138 s.
6. *Danilevskaya, N. V.* Variativnyye povtory kak sredstvo razvyortyvaniya nauchnogo teksta / N. V. Danilevskaya. – Perm : Izd-vo Perm. un-ta, 1992. – 145 s.
7. *Pavlovskaya, Zh. S.* Pragmaticheskiy status povtora v dialogicheskom tekste sovremennogo frantsuzskogo yazyka : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.05 / Zh. S. Pavlovskaya ; Minsk. gos. ped. in-t inostrannykh yazykov. – Minsk, 1990. – 24 s.
8. *Andreyeva, K. N.* Funktsionalno-semanticheskiye tipy teksta : ucheb. posobiye / K. N. Andreyeva. – Tyumen, 1989. – 99 s.
9. *Kulikova, Z. P.* Povtor kak sredstvo ekspressivnosti i garmonizatsii poeticheskikh tekstov M. Tsvetayevoy i R. M. Rilke : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.19 ; 10.02.20 / Z. P. Kulikova. – Rostov n/D, 2007. – 24 s.
10. *Radina, L. B.* Leksicheskiye povtory i voprositelnyye konstruksii kak sredstva ekspressii i peredachi poeticheskogo sodержaniya v poezii A. V. Koltsova : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / L. B. Radina ; Voronezh. gos. un-t im. Len. kom. – Voronezh, 1991. – 19 s.
11. *Raznoglyadova, N. V.* Povtor kak kategoriya khudozhestvennogo teksta v neblizkorodstvennykh yazykakh: na materiale proizv. T. Manna i ikh rus. perezodov) : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.19 / N. V. Raznoglyadova ; Sarat. gos. un-t im. N. G. Chernyshevskogo. – Saratov, 1998. – 16 s.
12. *Khovanskaya, Z. I.* Stilistika frantsuzskogo yazyka : uchebnik po napravleniyu podgotovki spetsialistov “Lingvistika i mezhkulturnaya kommunikatsiya” / Z. I. Khovanskaya, L. L. Dmitriyeva. – 2-ye izd., ispr. – M. : Vysshaya shkola, 2004. – 413 s.
13. *Shandrokha, N. E.* Ekspresiunyy sintaksis : vucheb.-metad. dapam. / N. E. Shandrokha. – Grodna > GrDU, 2002. – 62 s.
14. *Khmyalnitskaya, M. M.* Dystantny leksichny pautor yak srodak vyyaulechay vyraznasti u proze B. Sachanki / M. M. Khmyalnitskaya // Izvestiya Gomelskogo gosudarstvennogo universiteta imeni F. Skoriny ; nauchnyy i proizvodstvenno-prakticheskiy zhurnal. – 2011. – № 2. – s. 88–91.
15. *Shulga, N. V.* Reduplikativnyye obrazovaniya v beloruskom, russkom i angliyskom yazykakh: struktura, funktsii, perevod : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : spetsialnost 10.02.20 / N. V. Shulga ; BGU. – Minsk, 2013. – 29 s.